

MİLLİ MANİFEST: Zamanı, Mahiyyəti və Gərəkən Alqısı

Prof. Dr. Nəşib L. Nəşibli

Mediada Türklərin aşağılanması məsələsi Pəhləvi dövründə başlamış, İslam Cümhuriyyəti dövründə də davam etmişdir. Tələbələrin və əhalinin başqa təbəqələrinin dövlət başçalarına ünvanlanan məktublarında bu məsələ vurğulanmış, Pəhləvi dövrünün bu eybəcər praktikasına nəhayət son verilməsi tələb edilmişdir.

Rəy sorğusu məsələsi

1995-ci ilin mayında İran Radio-Televiziya Şirkətinin keçirdiyi rəy sorğusuna təpki bu anlamda diqqəti cəkir. Şirkətin 11 suallıq sorğu vərəqində “Siz bir Türklə evlənməyə hazırsınızmı?”, “Qızınızı bir Türklə ərə verərsinizmi?”, “Türklərin dini məclislərində iştirak edərsinizmi?”, “Bir Türklə divar-divara qonşu olmağa hazırsınızmı?”, “Bir Türklə bir otaqda işləyə bilərsinizmi?”, “Türklərin çoxluqda olduğu məhlədə ev alırsınızmı?”, “Azəridilli şəhərdə yaşamağa hazırsınızmı?”, “Bir Türklə get-gəl olmasına hazırsınızmı, bir Türkü evinizə qonaq çağırırsınızmı?” kimi suallar yer almışdır. Təbriz Universitetinin tələbələri mayın 9-da universitetin ərazisində bu sorğuya qarşı etiraz nümayişi keçirdilər. Güney Azərbaycan Milli İstiqlal Cəbhəsinin bu hadisə ilə bağlı 1995-ci ilin 10 may tarixli bəyanatında deyilir ki, ostandar Əbdüləlizadə universitetə gəlib, tələbələri “Vəhdət salonu”na toplayaraq, “min bir firıldaqla bu nümayişi pozdu.”¹Daha sonra sənəddə deyilir: “Fars şovinistləri cəhd edirlər Azərbaycan xalqının milli qurtuluş mübarizəsini Türk-Fars davasına çevirələr və beləliklə bu milli –mütərəqqi mübarizəni ləkələyələr. Biz bu zaman daha artıq ayıq olmalıyıq və bunu sübuta yetirməliyik: Biz heç [bir] xalqın düşməni deyilik. Biz ancaq xalqları əsarətə çəkən müstəmləkəçi mərkəzi dövlətə qarşı mübarizə aparmalıyıq... Azərbaycan torpaqları mərkəzi irtica tərəfindən işğal olunub və Azərbaycan xalqı bu torpaqlarda yabançılar, əsirlər kimi ömür sürürlər... Əsir olmuş millətin iki yoldan başqa seçməli bir yolu ola bilməz. Ya əsarət altında, həqarətlər, işgəncələrlə, murdar bir yaşayış, ya da ki, bütün var gücü ilə işğalçı düşmənlərlə kəskin bir mübarizə aparmaq. Başqa bir yolumuz yoxdur.”²

Etiraz nümayişində iştirak edən tələbələrin yaydığı və rəhbərin, prezidentin ofisinə, İslam Şura Məclisinə, Şərqi və Qərbi Azərbaycan, Ərdəbil, Zəncan və Həmədan ostandarlıqlarına, bu ostanların imam-cümələrinə, eləcə də mətbuata göndərdikləri bəyanatın da dili çox sərt idi.³ Burada tələbələr “hələ İranlının mövcud olmadığı, miladdan bir neçə min il əvvəl Azərbaycan torpaqlarında yerləşmiş Türk millətinin” şərəf və ləyaqətini təhqir edən bu rəy sorğusunu lənətləyir, Azərbaycanın İran tarixindəki fədakar rolunu xatırladır, “30 milyonluq Türkün beytül-malı hesabına” işləyən dövlət radio-tv şirkətinin (“Səda və Sima”nın) bu əməlini ölkədəki irqçi və aparteid qaydalarının bir nümayişi kimi dəyərləndirirdilər.

Tehran universitetlərində oxuyan Azərbaycandan olan tələbələr də öz növbəsində İslam Şura Məclisinin Azərbaycandan seçilmiş nümayəndələrinə müraciət qəbul etdilər.⁴ Bu sənədin üzvü rəhbərin Təbriz, Urmu, Zəncan, Həmədan və Ərdəbil şəhərlərindəki nümayəndələrinə, eləcə də

ölkə mətbuatına göndərildi. Burada tələbələr beş bənddən ibarət tələblərini dilə gətirdilər. Birinci tələb dövlət radio-televiziya şirkətinin Türklərə münasibətdə təhqirli və aşağılayıcı verilişlərinə Azərbaycandan olan məclis nümayəndələrinin cavab verməsi gərəkliyi haqqında idi: “Bizim məclisdəki nümayəndələrimizə sualımız budur: Bu cür təhqir və aşağılamalara nə vaxt cavab verəcəksiniz?” İkinci tələb mövcud anayasanın 15-ci maddəsinə uyğun olaraq “27 milyonluq İranlının dili olan Türkcənin” məktəblərdə tədrisi və ikidilli təhsilə keçid məsələsi haqqında idi. Məclis nümayəndələrindən istənilən üçüncü məsələ yeni yaranmış ostanın adında “Azərbaycan” sözünün olmaması və “Ərdəbil ostanı” adının dəyişdirilməsi gərəkliyi idi. Dördüncü məsələ Azərbaycanın iqtisadi və başqa sahələrdə getdikcə geriləməsi, Azərbaycandakı iki modern müəssisədən birinin başqa ostanı köçürülməsi və burada durumun düzəldilməsi üçün “nümayəndələrdən ciddi diqqətin tələb olunması” haqqında idi. Sonuncu tələb dövlət radio-televiziyasının Təbriz, Urmu, Zəncan, Ərdəbil və Həmədan mərkəzlərində Türk dilində verilişlərin təşkili gərəkliyi haqqında idi. Açıq məktubun sonunda bu məsələlərin başqa tələbələr və əhali qrupları tərəfindən dəfələrlə qaldırıldığına baxmayaraq, onların hələ də həll edilmədiyi vurğulanırdı.⁵

Maraqlıdır ki, etirazlara baxmayaraq, dövlət radio-televiziya şirkətinin keçirdiyi rəy sorğusunun nəticələri mətbuatda çap edildi. Məlum oldu ki, rəyi soruşulan Farsların əksəriyyəti göstərilən suallara mənfi cavab vermişdir. Yəni onlar göstərilən məsələlərdə Türklərlə bir yerdə olmağa, onlarla qohum olmağa, onlarla əməkdaşlıq etməyə razı olmadıqlarını bildirmişlər. Özü-özlüyündə rəy sorğusunun nəticələri ölkədə millətlərarası münasibətlər sahəsində gərginliyin olduğunu göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu, eyni zamanda Türklərin durumunda yeni hadisə - ənənə halını almış etnik təhqirlərə Pəhləvi dövründən fərqli olaraq Türklərin artıq toplu olaraq dözmək istəməməsinin, ondan qəzəbləndiklərinin nümayişi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu meyl özünü sonralar da göstərdi.

Karikatur krizi

Özəlliklə, 2006-cı ilin mayın 22-də dövlət xəbər agentliyi İRNA-nın rəsmi orqanı olan İran qəzetində çap olunmuş karikatura Türklərin fəal etirazı ölkə miqyasında ciddi gərginliyin yaranmasına səbəb oldu. Onminlərlə insanın spontan şəkildə, Azərbaycanın demək olar bütün şəhərlərində, eləcə də Tehranda küçələrə tökülüb, polislə toqquşması məsələnin bəsit bir karikatur məsələsi olmamasını göstərdi.

İran qəzetindəki karikatura Türkləri böcəyə (susək) bənzətmiş, “nə edək ki, bu böcəklər bizi də böcəkləşdirməsin?” başlıqlı məqalədə Türklərə və Türk dilinə açıq-açığına həqarət etmişdir. Həmin məqalədə “öldürməklə tükənməyəcək bu böcəklərin kökünü kəsmək üçün insanların ifrazatını tualetə boşaltmamaları, bununla bu böcəkləri ac saxlayaraq məhv edilmələri” kimi irqçi fikirlər yer almaqda idi.

Etnik təhqirə ilk etiraz edən ölkənin müxtəlif universitetlərində oxuyan Türk tələbələri oldu. Təbriz və Tehran tələbələrinin etiraz çıxışları domino təsiri ilə yayıldı. İran qəzeti, bu karikatur müəllifinin işdən çıxarıldığını bildirib, “Azəridillilərdən” üzr dilədi, dil məsələsinə aşırı həssaslığın olmaması, hadisənin şişirdilməməsi gərəkliyinə çağırırdı. Bu, milli hərəkət fəallarını

daha da qəzəbləndirmiş oldu. İslam Şura Məclisində Azərbaycandan seçilmiş nümayəndələr də hakimiyyətin ayrı-seçkilik siyasətinə və Türklərə münasibətdə uygulanan həqarətlərə kəskin etirazlarını bildirdilər. Əkbər Ələmi Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın İranda qadağan olunmuş məşhur “Tehranlı, eşşək sənən, yoxsa mən?” şeirini sonacan oxudu. Yalnız bundan sonra Fars deputatlarla Türk deputatlar arasında qarşıdurma oldu. Qarşıdurma polis müdaxiləsindən sonra aradan qaldırıldı.

Bir həftə davam edən nümayişlər güc strukturları ilə toqquşmalar şəraitində keçdi. Təbriz və Tehran tələbələrindən sonra Əhər, Parsabad, Ərdəbil, Xoy, Mərənd, Zəncan, Soyuqbulaq (Mahabad), Sulduz, Urmu və başqa şəhərlərdəki qanlı toqquşmalarda 50-dən artıq nümayişçi öldürüldü, yüzlərlə insan yaralandı, minlərlə nümayişçi həbsə atıldı.⁶ İranın alı dini rəhbəri Ayətullah Xamnei bu olayların ortaya çıxmasını ənənəvi bəhanə - Qərbin təxribatları ilə izah etməyə çalışdı və “Azərbaycanın bu təxribatlara uymayacağı, düşməyə lazımı cavab verəcəyini” bildirdi. Bu hadisələr xarici ölkə mətbuatında da işıqlandırıldı.⁷ İran səfirliyinin Bakıda və başqa ölkə paytaxtlarındakı səfirlikləri qarşısında etiraz piketləri oldu. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində İrandakı molla rejiminin anti-Türk, anti-Azərbaycan siyasəti şiddətlə qınandı. Türkiyədəki Milliyyətçi Hərəkət Partiyasının Gənəl Başqan Yardımçısı Atilla Kaya, partiyası adından 26 may 2006-cı il tarixli bəyanatla “Türklər üzərində oluşturulan basqı ve yıldırma politikalarına itiraz edən İran Türklüyünün bu haqlı protestosunu qutlayıb, İran’dakı soydaşlarımıza həqarət içərən və onları aşağılayan bu cür yazı, rəsım, söz və uygulamaları da şiddətlə qınadıqlarını” bildirdi. Nümayişlərdə səsləndirilən şüarlar milli hərəkətin radikallaşdığına göstəricisi idi: “Türk dilini atmarıq, Fars dilinə satmarıq!”, “Türkün dili ölən deyil, Fars dilinə dönən deyil!”, “Türk dili İranda rəsmi dövlət dili olmalıdır!”, “Qarabağa uzanan yad əllər kəsilməlidir!”, “Qalx ayağa Azərbaycan!”, “Haray, haray, mən Türkəm!”, “Ölüm olsun faşizmə!”, “Ölüm olsun şovinizmə!”, “Qızıldan olsa qəfəsim, azadlığa var həvəsim!”, “Təbriz, Bakı, Ankara, Farslar hara, biz hara?!”, “Nə Şərqi, nə Qərbi, itin Farsdan nə fərqi!”, “Hər kəs ki bitərəfdi, Farsdan da bişərəfdi!”, “And olsun Səttar Xana, Tehran gərək odlana!”, “Təəssübsüz millət gərək xar olsun!”, “Mən odam, odla oynama! Alışarsan, yanarsan!”, “Azərbaycan var olsun, düşmənləri xar olsun!”

Milli manifest

2006-cı il may ayının 28-də İslam Şura Məclisi binasının qarşısındakı nümayişdə oxunmuş qətnamə⁸ Azərbaycan/Türk milli hərəkətinin mühüm tarixi sənədi sayılmalıdır. Bu sənədin qısa məzmunu aşağıdakılardan ibarət idi: Son 100 ildə İrandakı millətlər mədəni, ictimai, siyasi və iqtisadi şovinizmə və ayrı-seçkiliyə məruz qalmışlar. Fars şovinizmi yaxşı bilirdi ki, bir milləti yox etmək üçün ilk addım olaraq onu təhqir etmək və onun dilini aradan aparmaq lazımdır. 7000 illik keçmiş olan bu məmləkəti burada 2500 illik keçmiş olan Arya və Parslara məxsus məmləkətə çevirmək üçün onun tarixini təhrif etdilər. Qeyri-Farsların dillərinə Moğol və Ərəb vəhşilərinin sırıdığı dil (!) adını qoydular və insan sayılmaları üçün onların öz kimliklərindən imtina etmələri və yalançı kimlik almaları üçün müxtəlif beyinyuma mexanizmlərindən istifadə edildi. Ana yasanın 15, 19 və 20-ci maddələrində əksini tapmış məhdud haqlar belə gerçəkləşmədi. Ölkə əhalisinin 70%-ə bərabər olan Fars olmayan millətlər və qövmlər 30 ildir ictimai, iqtisadi və mədəni ədalət gözləyir.

Məşrutə dövründə iqtisadi baxımdan birinci yerdə olmuş Azərbaycan geri getməkdədir. Azərbaycan ostanları ən çox mühacir verən ostanlar sırasındadır. Buranın təbii sərvətləri də mərkəzi ostanlara daşınır və orada emal olunur.

Mövcud siyasi idarəçilik bu ölkədəki millətlər və qövmlərin fəaliyyət sahəsini daraltmışdır. Təəssüf ki, mərkəzdəki [ümum-İran] siyasi partiyalar, siyasətçilər və bu ölkəni idarə edənlərin əksəriyyəti qövmi-milli maraqlara əsaslanan fəaliyyətləri ölkənin təhlükəsizliyinə təhdid sayır, ona separatizm, pan-Türkizm, pan-Ərəbizm kimi adlar qoyur.

Daxili siyasətdən əlavə, xarici siyasət sahəsində də sərhədin otayındakılarla orta q mədəni və siyasi hissləri olanlara münasibətdə etinasızlıq var. Bu siyasətə bariz nümunə olaraq İran İslam Cümhuriyyəti dövlətinin qonşu Ermənistanla münasibətlərini göstərə bilərik. İslam məfkurəsinə görə, Müsəlmanların canına və malına təcavüz etmiş ölkələrlə əlaqə haram və batildir. Bəs necə olur ki, Müsəlman Azərbaycan Cümhuriyyətinin ərazisini işğal etmiş və beşdə bir milyon insanı yerindən-yurdundan didərgin salmış, on minlərlə qadın, uşaq və yaşlı Şiə Müsəlmanı qətl etmiş bu təcavüzkar ölkə ilə özəl münasibətlər qurulmuşdur?!

“Azərbaycan Milli Hərəkatı” adlı mədəni, kimlik və ədalət tələb edən xalq hərəkatı Azərbaycan millətinin bütün təbəqələrini öz sıralarında birləşdirir və uzun tarixi keçmişə malikdir. Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin Azadistan hərəkatı, Milli hökumət (1945-46), inqilabın başlarında Müsəlman Xalq hərəkatı və hazırkı dövrdə Azərbaycan milli hərəkatı milli kimlik və milli maraqların təmin edilməsi uğrunda hərəkatdır. Belə bir zamanda İslam prinsiplərinə əməl etməyi özünün fəaliyyətinin əsası elan etmiş 9-cu hökumətdən bu cür qeyri-insani hərəkatların nəhayət dayandırılacağını gözləyirdik. Fəqət dövlətin icra etdiyi mədəniyyət proqramları göstərir ki, şovinst fikirlər hələ dövlət idarələrində dərin kök salıb. Rəsmi İran qəzetinin mətbuat əxlaqını ayaq altına alması və 35 milyon Müsəlman Türkcə xəyanət etməsi bunun açıq göstəricisidir.[Daha sonra karikaturun mahiyyəti və bu hadisəyə etiraz hərəkatı təsvir edilir.] Amma demək lazımdır ki, bu etiraz yalnız bir karikaturaya etiraz deyil, bu, Türklərə münasibətdə uygulanan 84 illik təhqir və ayırı-seçkiliyə etirazdır.

Keçmiş və indiki durumun müqayisəsi göstərir ki, mədəniyyət proqramları bir siyasi cərəyanın, bir siyasi qrupun siyasəti deyil, bu dövlətin yalnız bir dil, bir mədəniyyət, bir kimlik tanınmalıdır prinsipindən doğur. Büdcədən milyardlarla tükən ölkə əhalisinin 30%-nin mədəniyyətini, dilini, tarixini və kimliyini gücləndirmək üçün sərf edilir.

Deyilənləri göz önünə alaraq, biz, 28 may 2006-cı il (7 xordad 1385) tarixində İslam Şura Məclisinin qarşısında toplaşmış mitinq iştirakçıları, tələb edirik: Əsas tələblər:

1. Türk dilinin⁹ rəsmən tanınması; qurama “Azəri dilinin” [anlayış olaraq] dövlət orqanlarında, ölkənin rəsmi yazışmalarında işlədilməsinin qarşısının alınması; uşaq baxçasından tutmuş universitetdək ölkənin Türklər yaşayan bölgələrində ana dilində təhsil;
2. Türkcə verilişlər verən ölkəmiqyaslı radio-televiziya mərkəzinin yaranması; Türk dil və ədəbiyyat qurumunun [“fərhəngistanın”], ölkə universitetlərində Türk dili kafedralarının yaradılması;

əlavə tələblər:

3. Ana yasanın 15, 19 və 20-ci maddələrinin icra edilməsi və bu qanunların Azərbaycan milləti və dilinin, İranın başqa millətlərinin tanınması yönündə dəyişdirilməsi;
4. Son hadisələrdə baş vermiş xəsarəti düzəltmək, Azərbaycan iqtisadiyyatının geriliyini aradan qaldırmaq, Tehran-Təbriz avtobanı, Urmu gölü körpüsü, Miyanə-Təbriz dəmiryol xətti, Quzey-Güney koridoru layihələrinin təkmilləşdirilməsi üçün 5 milyard түmөнün (dolların) ayrılması;
5. Babək qalasına illik yürüşün rəsmən tanınması, ona olan məhdudiyyətin götürülməsi; Babəkin anadan olması gününün ölkənin rəsmi təqvimində “Azərbaycanın milli qəhrəmanı Babəkin təvəllüd günü” kimi rəsmiləşdirilməsi;
6. Son hadisələrdə qətl edilmiş insanların “şəhid” kimi rəsmiləşdirilməsi; onların ailələrinə maddi və mənəvi təzminatın verilməsi; bu qətlərin səbəbkarlarının cəzalandırılması; bütün Azərbaycan şəhərlərində Azərbaycan milli hərəkatının şəhidləri muzeyinin yaradılması; bu şəhidlərin adının küçələrə qoyulması; ölkənin rəsmi təqviminə bu günün “Azərbaycan şəhidləri günü” kimi daxil edilməsi;
7. Türköfobiyaya qarşı ciddi mübarizə; qövmi, irqi, dil sahəsində apartevid əlamətlərinin ləğvi; mənhus Pəhləvi rejiminə aid irqçi fikirlərin işlədilməsinin qarşısının alınması; İran millətlərini təhqir edənlərin cəzalandırılması və bu sahədə qanunların qəbul edilməsi;
8. Azərbaycan coğrafiyasında bütün tarixi adların geri qaytarılması; özəlliklə son bölgüyə görə Azərbaycan tarixi adlarının Ərdəbil, Zəncan, Qəzvin, Həmədan, Ərak ostanlarında bərpa edilməsi; bu şəhər və ostanlardan ibarət olan Azərbaycan əyalətinin rəsmən tanınması; Sunqur, Qurvə, Bicar, Astara və başqalarının Azərbaycana qaytarılması; Türkcə adların qoyulmasına mane olmamaq;
9. İslam Şura Məclisinin nümayəndələrindən, hərəkat fəalları və uyğun orqanların nümayəndələrindən ibarət “Azərbaycan Millətinin Haqlarını Müdafiə Şurası” adlı komitənin təşkil edilməsi;
10. Son hadisələrdə həlak olmuş şəxslərin yas mərasimlərinin təşkilinə və burada insanların iştirakına icazənin verilməsi;
11. Azərbaycan siyasi məhbuslarının dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi; Azərbaycanda millətə atəş açanlar və nümayişçilərə qarşı zorakılıq etmiş şəxslərin tutulub cəzalandırılması;
12. Azərbaycandakı nəşriyyələrin çapının dayandırılması haqqında qərarın ləğv edilməsi;
13. İrşad və daxili işlər nazirlərinin son nümayişlərə münasibətinə görə sorğulanmaları; prezidentin [Mahmud Əhmədinəjadın] İran mətbuat müəssisəsi müdirinin seçilməsinə birbaşa məsuliyyət daşdığına, Novruz bayramı münasibətilə yalnız Farsdilliləri təbrik edib, İranın başqa millət və qövmlərini görməməzliyə vurduğuna görə Azərbaycan millətindən üzr istəməsi;
14. Azərbaycanın qərbində və Azərbaycanın başqa sərhəd şəhərlərində yerli əhalinin [milli] tərkibinin dəyişməsinə səbəb ola biləcək hər cür siyasətin ləğv edilməsi;

15. Fars şovinizmi ilə ciddi mübarizənin başlanması simvolu kimi İran qəzetinin çapının tamamilə dayandırılması; İranda milli və qövmi apartyeidin tamamilə dayandırılması;
16. Ermənistanla siyasi, ticari və mədəni əlaqələrin tamamilə kəsilməsi;
17. Pan-Farsizm siyasətinin (Əfqanıstan, Tacikistan və İranın birliyi) tamamilə dayandırılması; İrani Fars dövləti və "Persia" kimi təqdim etməkdən əl çəkilməsi; İranın çoxmillətli ölkə kimi təqdim edilməsi və ana yasada İran millətləri və qövmələrinin hamısının rəsmən tanınması;
18. Azərbaycanın iki tayı arasında mədəni sərhədlərin götürülməsi və Araz çayı üzərində dostluq və barış körpülərinin tikilməsi;
19. Xəzər dənizinə "Mazandaran" adının qoyulmasının qarşısının alınması;
20. Fars dilində əskinaslarla yanaşı ölkədə Azərbaycan Türkcəsində də əskinasların çap edilməsi;
21. Azərbaycanın əski və milli abidələrinin təmiri və onların dağıdılmasının önlənməsi; özəlliklə Təbriz Ərk qalası və ətrafında səliqə-sahmanın yaradılması; Təbriz Ərkinin yanında Azərbaycan Türk Dili və Ədəbiyyatı Qurumunun qurulması;
22. Azərbaycanda turistik imkanların yaradılması;
23. Təbrizdə Azərbaycan ilə dostluq evinin, Urmuda Türkiyə ilə dostluq evinin yaradılması;
24. Azərbaycanda, özəlliklə Muğan çölü və Qoşaçayda (Miyandabda) modern əkinçilik imkanlarının yaradılması;
25. Azərbaycanın tarixi abidələrinin səd sularının altında qalmasının önlənməsi və bu iş üçün xüsusi büdcənin ayrılması;
26. Azərbaycanın tarixi abidələrinin Təbriz, Urmu, Ərdəbil, Qəzvin, Həmədan və Zəncan muzeylərinə geri qaytarılması;
27. Azərbaycan Türkcəsində kitabların çapına yardım etmək, Azərbaycan tarixi və ədəbi kitablarının araşdırılması və siyahıya alınması məqsədilə Azərbaycan Nəşr Fondunun yaradılması;
28. Azərbaycanın bütün şəhərləri arasında sürətli qatar yollarının çəkilməsi və hava limanlarının tikilməsi, eləcə də Azərbaycan tranzit yollarının genişləndirilməsi; İpək Yoluna diqqətin yetirilməsi;
29. Türkmən, Qaşqay, Xorasan Türkləri, Xələc Türkləri adı ilə İranda Türklər millətlərinin rəsmən tanınması;
30. Azərbaycanda sərmayə qoyuluşunun qarşısında duran hüquqi və başqa maneələrin ləğv edilməsi;

31. Azərbaycanın milli mütəfəkkirlərinin, böyüklərinin, qəhrəmanlarının və başqalarının Azərbaycanın və İranın bütün şəhərlərində heykəllərinin qoyulması;
32. Milli Sərdar Səttar Xanın və Milli Savunar Səfər Xanın şərəfli məzarlarının Təbrizə gətirilməsi;
33. Ölkənin rəsmi təqviminə Azərbaycanın milli böyüklərinin doğum və ölüm günlərinin, tarixi dövrlərinin daxil edilməsi.

Dövlət 29-30 may 2006-cı il tarixlərinə, yəni Azərbaycan Milli Qurultayına qədər gərək qərar versin. Əks təqdirdə Azərbaycanın milli tələblərinin qəbul olunmamasının məsuliyyəti dövlətin və İslam Cümhuriyyətinin boynunda qalır.

İran dövləti, etiraz hərəkatının daha da radikallaşmasından qorxaraq mayın 28-dəki Tehran mitinqini dağıtmaq və başqa şəhərlərdə planlaşdırılan mitinqlərin qarşısını almaq üçün hərbi-polis gücünü toplayaraq hücum keçdi. Hərəkat iştirakçıları kütləvi surətdə həbs edildilər. Bundan sonra nümayiş və mitinqlərin keçirilməsinin qarşısı alındı.

Sonuc

Ümumilikdə iki həftə sürən etiraz hərəkatını 1979-cu ilin sonlarındakı Müsəlman Xalq hərəkatından sonra ən güclü dalğa kimi dəyərləndirmək lazımdır. 28 may tarixli Tehran mitinqinin bu qətnaməsini isə Türklüyün milli manifesti, milli hərəkatın qarşısında duran vəzifələri, gənəlliklə milli igeolojinin hansı aşamada olduğunu özətləyən bir tarixi sənəd kimi qiymətləndirmək olar. Milli manifestin özəlliyi nədədir, nəyi ifadə etməkdədir?

1. Pəhləvi və İslam Cümhuriyyəti rejimlərinin onillərlə Türklərə sırımaq istədiyi tarix konsepti artıq keçərli deyildir, işləmir. 2500 illik Fars/İran dövlətçiliyinə qarşı Türklər, bu coğrafiyada 7000 illik qeyri-Fars mədəniyyət tarixini qoymaqladırlar (sənədin Girişi). Eyni zamanda rəsmi təbliğatın “siz gəlməsiniz”, “siz Azərisiniz” tezislərinin də artıq milli hərəkat tərəfindən yalanlandığı və qəbul edilmədiyi ortadadır (Giriş). Bu, gənəl olaraq Türklüyün aşağılıq kompleksindən çıxıb, psixoloji baxımdan hücum aşamasına keçdiyinin ifadəsi olaraq da alqılana bilər.
2. Milli hərəkatın 2006-cı ildə üstündə durduğu əsas məsələ dildir. Sənədin Giriş qisminə və bir neçə maddədə bu məsələ vurğulanır. Türk dilinin rəsmən tanınması, onun qondarma “Azəri dili” adlanmaması, “uşaq baxçasından tutmuş, universitetlərdəki ölkənin Türklər yaşayan bölgələrində ana dil təhsili” (maddə 1), “Türkcə verilişlər verən ölkəmiqyaslı radio-televiziya mərkəzinin yaranması; Türk dil və ədəbiyyat qurumunun [“fərhəngistanın”], ölkə universitetlərində Türk dili kafedralarının yaradılması” (maddə 2) tələb edilir. Manifestin 3, 7, 8, 20 və 27-ci maddələrində də bu problemlə bağlı milli tələblər dilə gətirilir. 20-ci maddədə hətta “Fars dilində əskinaslarla yanaşı ölkədə Azərbaycan Türkcəsində də əskinasların çap edilməsi” tələb edilməkdədir.
3. Milli hərəkat əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq Quzey Azərbaycanın adını çəkməkdən, əslində Bütöv Azərbaycanın bir parçası olmağı dilə gətirməkdən çəkinmir. Azərbaycan

milli hərəkatı ölkə daxilində Azərbaycanın bilinçli olaraq parçalanmasının da fərqiindədir. Sənədin 8 və 9-cu maddələri bunun ifadəçisidir.

4. Milli hərəkat Tehranın Ermənistanə yönəlik siyasətinin tənqid edilməsindən belə çəkinmir. Sənədin müəllifləri Tehranın xarici siyasətini sorğulamaqdan da çəkinmirlər. Sənədin Giriş bölümündə deyilməkdədir: "İslam məfkurəsinə görə, Müsəlmanların canına və malına təcavüz etmiş ölkələrlə əlaqə haram və batildir. Bəs necə olur ki, Müsəlman Azərbaycan Cümhuriyyətinin ərazisini işğal etmiş və beşdə bir milyon insanı yerindən yurdundan didərgin salmış, onminlərlə qadın, uşaq və yaşlı Şiə Müsəlmanı qətl etmiş bu təcavüzkar ölkə ilə özəl münasibətlər qurulmuşdur?!" Sənədin 16-cı maddəsində "Ermənistanla siyasi, ticari və mədəni əlaqələrin tamamilə kəsilməsi" tələb edilməkdədir.
5. Anlayışlar/tanımlamalar məsələsində hələ də problemlər qalmaqdadır. Özünü "Azərbaycan milli hərəkatı"nın üzvü adlandıran fəallar millətin isimləndirilməsində çeşidli terimlərdən istifadə etmişlər: "Türklər", "Azərbaycan milləti". "Azərbaycanlılar." Bu, Türklüyün milli şüurundakı qarışıqlığın ifadəsi kimi qiymətləndirilə bilər.
6. Azərbaycan milli hərəkatı fəallarının görüşünə görə, Azərbaycan və Türklüyə münasibətdə uygulanan ayrı-seçkilik, hətta irqçi siyasət çoxtərəflidir. O təkəcə ideoloji, kəltür sahələrini qapsamır; milli hərəkat bu siyasətin iqtisadi boyutlarının da fərqiindədir(Giriş, maddə 4, 22, 24, 28, 30).
7. Milli hərəkatın üstündə durduğı önəmli məsələlərdən birisi də İran hökumətinin demoqrafik siyasətidir. 14-cü maddədə deyilməkdədir: "Azərbaycanın qərbində və Azərbaycanın başqa sərhəd şəhərlərində yerli əhalinin [milli] tərkibinin dəyişməsinə səbəb ola biləcəkdir hər cür siyasətin ləğv edilməsi."
8. Azərbaycan milli hərəkatı keçmişdəki qəhrəmanlarına sahib çıxır, onların adının anılmasını tələb edir (Giriş, maddə 5, 31, 32, 33); həbsə atılmış milli fəalların basqı rejimindən qorunmasını istəyir (maddə 6, 10, 11).

¹Azərbaycan Tələbələr Hərəkatı Haqda Azərbaycan Milli İstiqlal Cəbhəsinin bəyanatı. 20 ordibeheşt 1374 (çap olunmamış sənəd).

²Yenə orada.

³Eteraziyyəyə danəşçuyane Torke Danəşqahə Təbriz və olume pezeşki nesbət be porseşnameyə əhanete mərkəze təhqiqaat və sənçəse əfkare omumiye səda və sima (çap olunmamış sənəd).

⁴Nameye sərquşadəyə danəşçuyane Azerbaycaniye danəşqahhəye Tehran be məcməe nımayəndeqane Azərbaycan dər Məclise Şuraye Eslami. Xordadmahe 1373 (çap olunmamış sənəd).

⁵ Yenə orada.

⁶ Amnesty International'a görə (29 iyun 2006-cı il tarixli MDE 13/074/2006 sayılı ümumi bəyanat), etiraz aksiyalarında cəmi 27 nəfər, bu sıradan 7 nəfəri Təbrizdə, 14 nəfəri isə Sulduzda öldürülmüşdü.

⁷ Məsələn, baxın: Ercan Demirci, İranlı Azerilər'in Karikatür Öfkəsi, *Sabah*, 24.05.2006; *Akşam*, 24.05. 2006, *Hurriyyet*, 24.05. 2006; Fariz İsmailzade, Azerbaijani Public Outraged by Slaughter of Azeris in Iran, *Eurasia Daily Monitor, The Jamestown Foundation*, May 26, 2006, vol. 3, issue 103; Brenda Shaffer, İran's volatile ethnic mix, *International Herald Tribune*, June 2, 2006; Nayereh Tohidi, Iran: regionalism, ethnicity and democracy, *Open Democracy*, 28 June 2006 .

⁸*Qətnəməyə payaniyə şərkətkonəndeqan dər mitinqə moğabele məcləse şurayə eslami. 7 xordad 1385* (çap olunmuş sənəd).

⁹ Burada "Türk" sözü ənənəvi Farscalaşmış "Tork" formasından fərqli "vav" hərfi ilə yazılmışdır.